

TANITMA, TAHLİL ve TENKİTLER :

Kurtuluş ÖZTOPÇU, *Munyatü'-l-Ghuzat. A 14th-Century Mamluk-Kipchak Military Treatise. Text-Translation-Index*, Sources of Oriental Languages and Literatures, 13, Turkish Sources, 11, 1989, Cambridge-Massachusetts.

Memlûk sahasında yazılmış eserlerden *Münyetü'l-ğuzat* (= MG) üzerine Uğurlu 1987'den iki yıl sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yeni bir çalışma yayınlandı.

Kurtuluş Öztopçu, Önsöz'ünde bu çalışmayı aslında doktora tezi olarak hazırladığını ve daha sonra bazı küçük değişiklikler yaptığını belirtiyor. Ayrıca bu çalışmanın "a result of a long learning process" olduğunu da ekliyor.

Eser beş bölümden oluşmaktadır:

1. Bu bölümde, yazmanın tanıtılması yanında, kısaca Memlûk Türkçesi hakkında bilgi verilmekte ve bu sahada yazılmış eserlerden *Münyetü'l-ğuzat*'tan başka *Kitâb Gülistân bi't-türkî*, *Kitâb Baytaratu'l-vâzih*, *İrşadu'l-mülük ve's-selâtîn* ve *Şerhu'l-menâr* "asıl Kıpçakça" sayılmaktadır. Bu eserlerden *Şerhu'l-menâr* dışındakileri daha önce J. Eckmann (1963, 305) belirtmişti. Eserlerin dil özellikleri hakkındaki tartışma için Doerfer 1989'a bk.

Kurtuluş Öztopçu, MG'nin tercüme edildiği Arapça eserin Ahi Hazzâm tarafından yazılan *Kitâb al-Furûsiya va'l-Baytara* olduğunu belirtmektedir. Ritter (1929, 116) tarafından belirtilen bu görüşe Karatay (1961, 619), asıl eserin *el-Furûsiye fî Remy el-Cihâd* olduğu yolundaki görüşüyle karşı çıkmaktadır. Kurtuluş Öztopçu'nun, aslıyla MG'ı karşılaştırmasının neticesi şu noktalarda özetlenebilir:

a. MG bir kısaltılmış tercümedir. Bazı bölümler oldukça aslına uygun olarak tercüme edildiği halde bazı bölümlerde bir kısım yerler atlanmış, hatta bazen bütün bir bölüm tercüme edilmemiştir.

b. Tercüme eden iki dili de iyi bilmektedir.

c. Memlûk Kıpçakçası, Arapça konuşulan bir çevrede kullanılmasına ve Arapça'da köklü bir *furûsiye* geleneği olmasına rağmen bazı terimler Arapça veya Türkçe değil Farsça'dır.

d. Çok nâdir olarak bazı bölümlerde tercüme eden asıl metni yanlış anlamıştır.

e. MG mümkün olduğu kadar basit bir dille tercüme edilmiştir.

2. "Linguistic analysis" bölümünde MG'nin kısaca dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Örnek olarak zarf-fiiller (gerunds) kısmında (s. 15) *-a / -ä / -ı / -i / -u / -ü; -araq; -ğaç / -gäç; -ınça / -inçä / -ğınça; -kän; -p ve -mayın / -mäyin* verilmektedir. Zarf-fiil olarak kullanılan *-gänçä; -ğanda / -gändä / -qanda; -dükçä* gibi diğer şekiller ise isim-fiiller (verbal nouns) olarak adlandırılmıştır. Oysa, meselâ, *-gändä, -gän* sıfat-fiil eki ile *-dä* bulunma hâli ekinden meydana gelmiştir. Ama cümledeki görevi bakımından her ikisinden farklı, bir bütün olarak zarf-fiildir.

k- > ğ- değişmesine örnek olarak verilen *ğalabalık* kelimesinin Arapça aslının da *ğ* ile yazıldığı gözden kaçmış (s. 8) < A. *ğalaba*; bk. Devellioğlu, s. 328.

3. Metin.

4. İngilizce tercüme.

5. İndeks.

Esere ayrıca Bibliyografya, Teknik terimler, İngilizce'den Türkçe'ye Sözlük ve Tıpkıbasım kısımları eklenmiştir.

MG'nin Arap harfleriyle yazılması yüzünden Memlûk Türkçesi'ndeki gerçek ses değerleri kesin olarak bilinemeyen, bilhassa Arapça ve Farsça kelimelerin transkripsiyonunda müellif, Batı'da benimsenen şekli tercih etmektedir: *agar* (s. 81); *'alamlig* (s. 82); *avval* (s. 86); *hamêşa* (s. 100); *haybat, hikmat* (s. 101); *maclis* (s. 108); *malik* (s. 109); *muddat* (s. 110); *rözî, sabab* (s. 121); vb. Arapça, Farsça bir metin Batı ülkelerinde bu tarzda latin harflerine çevrilmesine rağmen, Arapça veya Farsça'da bu kelimeler, gerçek anlamda ne */a/* ile ne de */e/* sesi ("phonem") ile telaffuz edilmektedir. Böyle yabancı kelimelerin bugünkü Türk lehçelerindeki kullanılışları hususunda karşılaştırmalı bir çalışma yapılmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak, kalınlık-incelik uyumuna hem uyan hem de uymayan örneklere sahibiz: *kalem; melik, heybet, hikmet* vb. Bunun sebeplerini ortaya koyan sistemli bir çalışma da henüz elimizde yoktur. Aynı yabancı kelime karşısında da Türk lehçeleri birbirlerinden farklı davranmaktadırlar: Arapça (علي) Azeri Türkçesinde uyuma uyarken Türkiye Türkçesi'nde uymamaktadır: *eli, ali*. Bu durumda Memlûk Türkçesi metinlerinde böyle kelimeleri transkripsiyonlamak ancak insanın kendine göre alabileceği bir ölçüye bağlıdır. Ancak, Öztopçu'nun ince ve kalın sesli ek alabilen Türkçe bir kelimeyi de uyum dışı okuması, bu çalışmada "ölçü"nün fazlaca geniş tutulduğunun bir örneğidir: *tänğriğa* (s. 24); *tänğrigä* (s. 27).

Ayrıca burada belirtilmesi gereken bir husus da "kapalı-e" meselesidir. Müellif, bu konuda karar vermenin zor olduğunu belirterek Tatarca ve Başkurtça dışındaki modern Kıpçak ve Orta Asya lehçelerinde (languages) *kapalı-e* olan sesin MG'da çoğu kere */y/* harfiyle yazılıp kesre ile harekelendiğini, dolayısıyla yazıya bakarak *i*'li kelimelerden ayırt edilemeyeceğini belirtiyor ve ekliyor. "I have used */e/*

in the transcription for closed /e/ in words where historically a closed /e/ is found, when the word is marked by a kasma with or without the presence of a yod" (s. 7). Yani, müellif yazıyı itibara almadan aynı şekilde yazılan sesi değişik kelimelerde ayrı şekilde okumaktadır. Ama hem "fetha"lı hem de "kesre"li yazılan kelimelerde durum farklılık arz etmektedir. Müellif "fetha"lı kelimeyi yazıyı itibara alarak okumaktadır: /k(a)r(a)k / = [käräk]; /ky(i)r(a)k/ / = [keräk] (s. 7). "In order to distinguish it from the closed /e/, I have written open /e/ with ä (s. 7). Yani, MG yazarı bir kelimeyi /y/ ile yazarsa *kapalı-e* ile /y/siz yazarsa *açık-e* ile söylemektedir. Kanaatimizce, yazıdaki bu değişme bu sesin MG yazarının tereddüt edeceği şekilde /ä/ ile /i/ arasında olduğuna bir işaret olabilir. Ama bir kelimenin bir kaç satır önce veya sonra farklı farklı seslere sahip olduğunu söylemek herhalde mümkün olamaz. Mansuroğlu, Karahanlı Türkçesi metinlerinde, aynı kelimeye yazıda bazen /ä/ ve /i/ ile gösterilen sesin /e/ sesi olduğunu belirtmektedir: *keräk* "Notwendigkeit": *käräk*; *kiräk* (1957, 220). Bilindiği üzere *kapalı-e*'nin eski Türk lehçelerindeki durumu, Türkolojinin eskiden olduğu gibi günümüzde de tartışılan ve maalesef henüz kesin bir açıklama getirilemeyen meselelerinden biridir (bk. Arat 1953). Bu konuya, bir tanıtma yazısının hacmini aşacağı için giremiyoruz. Ama bir kaç kelime ile de olsa temas etmeden geçemeyeceğiz. Türkçe'nin eski dönemlerine ait bazı yazılı belgelerine ve günümüz Türk lehçelerine bakılarak bazı kelimelerde, temelde bir "açık ve kapalı-e" ses ("phonem") farklılığının bulunduğu kabul edilebilir. Ama bu sesi, her kelime için ayrı ayrı düşündüğümüzde, bilhassa Arap harfleriyle yazılmış metinlerde *i* veya *e* sesinden ayırt etmek için güvenilir bir kıstas yoktur. Yani, başlangıçta var olduğu kabul edilen bu farklılık, yazıda korunmamaktadır. Bu durum gerçek ses değerlerinde de korunmadığının bir işareti olabilir. Anlaşıldığına göre bu sesin, dil tabakaları ve konuşma yerlerine göre kelimedeki kelimeye farklılık göstermesi kuvvetle muhtemeldir. Müellifin yukarıda saydığı lehçeler ve ağızlarında yapılacak kısa bir araştırma, *kapalı-e*'li kelimelerin her yerde ve kelimeye sistematik bir şekilde aynı olmadığını gösterebilir. Bir örnek olması bakımından Öztöpcü'nün *kapalı-e* ile okuduğu üç fiilin Türkiye Türkçesi'ndeki durumuna bakalım: *kel-* "to come, to approach, to reach, to descend" (s. 104); *ket-* "to lose (for an arrow), to travel" (s. 105); *te-* "to say, to mention, to call, to reply, to mean, to want" (s. 129). Bu fiiller yazı dilinde /gäl-/ ; /git-/; /dä-/ olarak kalıplaşmıştır. Bir başka deyişle bu ses, yazı dilinde /i/ ve açık /e/ arasında paylaşılmıştır. Aynı fiiller Nevşehir'in Karasenir köyünde; /gäl-/; /ged-/ ve /di-/; Göynük köyünde; /gäl-/; /ged-/ ve /de-/; Ulaşlı köyünde; /gäl-/; /gid-/ ve /di-/ şeklindedir (Korkmaz 1977, 214, 176, 153). Kars'taki durum ise şöyledir: Akçalar: /gäl-/; /gid-/ ve /di-/ ~ /dä-/; Söğütlü: /gäl-/; /get-/ ~ /git-/ ve /dä-/ ~ /de-/ ~ /di-/; Boğatepe; /gäl-/ ~ /gel-/; /ged-/ ve /dä-/ (Ercilasun 1983, 161, 264, 346).

Görüldüğü kadarıyla bu ses, köy köy hatta belki de konuşandan konuşana ve kelimedeki kelimeye farklılık göstermektedir. Öyle ise bu konuda, henüz bugünkü

manada standartlaşmamış bir dil olan Memlûk Türkçesindeki, üstelik Arap harfleriyle yazılmış her bir kelime için, şu dillerde şöyledir veya tarihî olarak böyleydi gibi bir takım genellemelere gitmenin ne kadar sathî kalacağı kendiliğinden anlaşılabilir.

Bazı Türkçe kelimelerin okunuşunda veya anlamlandırılmasında müellif ile farklı düşünmekteyiz. Bunlardan birkaçını sıralayalım:

kaçan bu vaşf kılğanlarım kibi kılmasanġ, yüzinġ taķı kögsinġ açılġay. Pas bu ġalaldın ötrü sanġa sünġü yol bulġay (20/a; 6-9) "If you do not do as I have indicated, your face and chest will be left exposed. Moreover, because of this fault, (your opponent's) lance will reach you" (s. 27; 56) cümlesinde yol kelimesi /ywl/ yazılmış olmakla beraber /k/'nin içindeki hemze unutulmuş olması mümkün kabul edilebilir. Çünkü bu cümleden önceki metinde karşılıklı bir mücadeleden değil, bir kişinin mızrağını nasıl iyi bir şekilde tutması gerektiği anlatılmaktadır. Bu durumda bize göre bunu, *sanġa sünġü yük bolġay* anlamak lâzımdır. Ayrıca, MG'da "bulmak" fiilinin karşılığının *tap-* olduğunu ve *bul-* fiilinin de (bir örnek dışında) *nusret bul-* (82/b; 6); *saltanat bul-* (4/a; 6) gibi kalıplaşmış ifadelerle kullanıldığını zikretmek lâzımdır.

kabākī "a type of sword" (s. 104) değil, "kılıcın üzerine çizilen şekil, resim" olarak anlaşılmalıdır; bk. Uğurlu 1987, 213. Bu kelime metinde Yemenî kılıçlar anlatılırken geçmektedir: *Ammā Yamanī kılıçnıġ üküşi 'urūqdan sālīm bolmas. Taķı ol 'uruqlar üzärä şüratlar yazarlar taķı üküş du`ālar yazarlar tā 'uruqlar körünmesün tep/.../agar kişi şüratın kāmīl altun birlä yazılmış körsänġ ol kılıçnıġ `aybı üzärä turur, anġa anlar tilinġä kabākī terlär* (s. 42).

ey- okunup "to pull toward one side" (s. 98) olarak açıklanan fiil, kanaatimizce *ē < ev-* "evmek, acele etmek" olmalıdır. Esasında metinden bundan başka bir anlam çıkarmak mümkün değildir: *üç kez arķunluk birlä tartġil, törtinġidä tutġil, eymägil* (s. 26). MG'ta geçen *kīz* "keçe" kelimesinin de böyle bir ses değişikliğine uğradığı göz önünde tutulmalıdır. Müellif bunu *kiz* "felt" okumaktadır (s. 107). Krş.: *kidiz* (Dankoff 1985, 106); *kiyiz* (Caferoġlu 1931, 50).

tek tur- "to remain silent" (s. 130) kelimesi, metne göre "sessiz" değil, "hareketsiz durmak" olarak anlamlandırılmalıdır.

Yänġi kelimesi "a type of sword" (s. 138) değil, kılıcın bir vasfıdır. Metinde *eski* kelimesinin ne anlama geldiğine bakılacak olursa durum anlaşılır: */.../ ammā bu yerdä äskisindin maķşūd eski kılıç döġül, balkim karīm käsäġän kılıç turur /.../ yahşı hunarlig kılıç temäk bolur. ķaysı kılıç kim karam ġäşiyatları anġa yapuşķay, ol eski turur, ķaysı vaktda işlänsä işlänsün. Yänġisin kötürmägil. Yänġisi ma`nāda eskinünġ 'akşi turur* (s. 42).

"Pronunciation uncertain" notuyla verilen *ıavdul*- "to be surprised" (s. 129) fiilinin kökeni hakkında bir teklif için Uğurlu 1990'a bakılabilir.

Eski dönemlerde yazılan eserleri, yazıldıkları dönemlerde noktalama işaretleri olmadığı için anlamak güçtür. Öztopçu, bu çalışmasında noktalama işaretleri koyup cümleleri bölerek metni daha kolay okunabilir hâle getirmiştir: *sünġü-ni Őāmī tutup saġınġa solınġa ġamla kılġıl tēzġā. Tēzġā kim ġarīminġ ānġ mānġ bolsun* (s. 32) gibi kanâatimizce gözden kaçan pek az yer vardır. Burada iki *tezġe*'yi de birlikte düşünerek "çabuk çabuk hamle etmek" anlamak daha uygun olur.

MG'in ikinci bir neşri Türkoloji'deki bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oldu. Araştırmacılar arasındaki haberleşme eksikliği maalesef bugüne kadar bir türlü giderilememiştir. Bu yüzden bazen iki araştırmacı da uzun zaman ve hayli emek harcayarak aynı eser üzerinde çalışmaktadırlar. Sonuçta birbirine yakın çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Aynı zaman ve emek yeni bir konu üzerinde harcanabilirdi. Bu durum Uğurlu 1987 ve Öztopçu 1989 için de geçerlidir. Burada, müellifin, MG üzerine daha önce yapılmış araştırmalar kısmında Uğurlu 1987'yi zikrettiği, belirtilmelidir. Ancak, kendisine göre eksik ve yanlış bulduğu noktalar üzerinde durmamıştır.

İngilizce bir tercümenin eklenmesi MG'in daha geniş bir çevrede tanınmasına vesile olabileceği ümidini doğurmaktadır. Kanaatimizce gözden kaçan küçük bir kaç husus dışında eser MG'in titiz "yeni" bir neşridir. "Uzun bir araştırma, öğrenme devresinin ürünü" olan bu çalışması için Kurtuluş Öztopçu'yu tebrik ederiz.

BİBLİYOGRAFYA

- R. R. Arat, (1953), "Türkçe metinlerde e/i meselesine dâir", *Rocznik Orientalistyczny*, 17, (1951-52), s. 306-313.
- A. Caferoġlu, (1931), *Abû-Hayân. Kitâb al-Idrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul.
- R. Dankoff - J. Kelly, (1985), *Mahmūd al-Kāşġarī, Compendium of the Turkic dialects (Dīwān Luġāt at-Turk) III*, Sources of Oriental languages and literatures, 7, Turkish sources 7, Cambridge-Massachusetts.
- G. Doerfer, (1989), Uğurlu 1987 için tanıtma yazısı, *Central Asiatic Journal* 33, 1-2, s. 139-142.
- J. Eckmann, (1963), "The Mamluk-Kipchak Literature", *Central Asiatic Journal* 8, s. 304-319.

- A. B. Ercilasun, (1983), *Kars İi Ağızları - Ses Bilgisi -*, Gazi Üniversitesi Yayınları, 29, Ankara.
- F. Devellioğlu, (1970²), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle*, Ankara.
- F. E. Karatay, (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Katalođu I*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 11, İstanbul.
- Z. Korkmaz, (1972²), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları I. Ses Bilgisi (Phonétique)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 142, Ankara.
- M. Mansuroğlu, (1957), "Das geschlossene e im karakhanidischen Türkisch", *Ural-Altäische Jahrbücher* 29, s. 215-233.
- H. Ritter, (1929), "La Parure des Cavaliers und die Literatur über die ritterlichen Künste", *Der Islam*, 18, s. 116-154.
- M. Uğurlu, (1987), *Münyetü'l-Guzât*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 676, Ankara.
- M. Uğurlu, (1990), "Über den Verbalstamm *ıavdul-*", *Altaica Osloensia*, Oslo, s. 371-378.

Mustafa UĞURLU